

"חיימק'ה השומר" - דמות בדויה או אמיתית?!

אליעזר שמאלי (1901-1985) היה מחנך¹ וגם סופר. הוא הרבה לכתוב על דמויות מהעלייה השנייה, כגון השומר אלכסנדר זייד.² הוא נפגש לראשונה עם זייד כאשר הגיע לכפר גלעדי בקיץ תרפ"ה כדי ללמד ילדים. בין חמישה-עשר התלמידים שלו היו ילדי זייד וגם יתומיהם של השומרים הראשונים: ילדי ישראל גלעדי, צבי בקר, יחזקאל ניסנוב ומנדל פורטוגלי. שמאלי מעיד על עצמו: "התחלתי לרשום מפי ותיקי השומר מעשיות ואגדות שסיפקו לי חומר לסיפורים משך שנים רבות".³ שמאלי נחשב לסופר-מחנך; לסיפורים שלו יש מסר ברור של אהבת ארץ ישראל, עמידה במבחני גבורה, קסמי הטבע ועבודת האדמה. השפעת ספרו אנשי בראשית (1933) על הדור הצעיר היתה גדולה; אפשר לומר שבני הדור התחנכו עליו.⁴ בשנת תשי"ז (1957) זכה שמאלי בפרס ישראל לספרות ילדים ונוער.⁵

- * ד"ר שמחה ברקוביץ מלמד בחוג להיסטוריה ותולדות עם ישראל במכללה לחינוך ע"ש דוד ילין.
- ** המאמר מוקדש לזכר אחי עזרא ב"ר יעקב הכהן, שנפטר בתשי"ס.
- 1 הוא סיים את לימודיו בבית המדרש למורים בירושלים בשנת 1923. שמאלי הגיע לארץ ישראל מאודסה. ראה את תיאורו של דוד ילין, המנהל, כיצד קיבל את שמאלי, בספרו האוטוביוגרפי זהב בירושלים, תל-אביב 1980, עמ' 13. ראה גם את מכתבו כמורה מתחיל, שנשלח לדוד ילין מדגניה א', ח' בטבת תרפ"ד. פורסם בקובץ במכללה (הוצאת המכללה ע"ש דוד ילין), 24 (סיוון תשמ"ה), עמ' 27.
  - 2 אנשי בראשית, תל-אביב (מהדורה שנייה, תשי"ג); שומר בישראל, אגדת אלכסנדר זייד, רמת-גן 1970 (להלן: שומר בישראל).
  - 3 שומר בישראל, עמ' 5-6.
  - 4 גרשון שקד, הסיפורת העברית 1880-1980, כרך ב' (תל-אביב תשמ"ג), עמ' 47; כרך ג' (תל-אביב 1988), עמ' 219.
  - 5 הארץ, ו' באייר תשי"ז (7 במאי 1957), עמ' 4. אשנב קטן לסיפורי, ראה הקובץ חתני פרס ישראל, מבחר סיפורים (ערך והקדים מבואות הלל ברול), תל-אביב תשי"ל, עמ' 131-170.

לפני שישים שנה פרסם שמאלי אוסף של סיפורים קצרים ושמו אור בגליל. אחד הסיפורים נושא את השם "חיימק'ה השומר"⁶. לא נדון כאן בצד הדידקטי של סיפוריו.⁷ מאמר זה מטרתו להראות שגיבור הסיפור איננו דמות בדויה מלכו של שמאלי. הסיפור גם אינו גיבור של מעשי השומרים מאותן השנים הראשונות של המאה העשרים. "חיימק'ה השומר" הוא בעצם ביוגרפיה של אדם אחד: דוב שווייגר. כמעט כל משפט, כל קטע מספר על תולדות חייו בסדר כרונולוגי ונאמן לאותה רוח זמנים.

"לא חיים. אלא חיימק'ה. חיימק'ה השומר... כי ילד שעשועים היה. גאות 'השומר'. מי לא הכיר ולא חיבב את הנער [...]" (עמ' 141). אלה המילים הראשונות של הסיפור. השם "חיימק'ה" הוא כינוי, שם חיבה. דוב שווייגר נקרא בפי אנשים שהכירוהו "בערעלי". גם הוא היה חביב על הבריות. הסופר ר' בנימין כתב בהספדו עליו: "...כמו שכולנו היינו רגילים לקרוא להנאהב (כך!) והנעים: בערעלי שווייגר"⁸.

"בעל העינים היוקדות ותלתלי החן" (שם). יש פועלים מבין אנשי העלייה השנייה - במיוחד אלה שמתו בגיל צעיר - שלא השאירו תמונה ולא תיאור מראם. לא כן הדבר במקרה של שווייגר. שמאלי תיאר אותו פעם כ"בחור יפה תואר, שערו עשוי תלתלים וגומות חן קשטו את לחייו"⁹. בתיאור

6 הוצאת אי"י שטיבל, תל-אביב תרצ"ט, 189 עמודים. הסיפור נמצא בעמ' 141-158. המהדורות הבאות של האוסף (מסדה, תשי"ד ותשכ"ז) שומרות על אותו עימוד. במאמר זה, הציטטות המודגשות הן מהסיפור. בכתיבתו, שמאלי מרבה להשתמש באליפסה, לסמן חיסור על-ידי שלוש נקודות. כדי להבדיל בין האליפסה של שמאלי בסיפור לבין ההשמטות שלי, האחרונות נמצאות בתוך מרובעים, כך: [...].

7 לדוגמה, ראה מנחם רגב, סיפורי אליעזר שמאלי: מדריך למורה, משרד החינוך, ירושלים תשמ"א (להלן: רגב - מדריך), עמ' 37.

8 ר' בנימין (יהושע רדלר-פלדמן) "שלושה שמתו כאחד", הפועל הצעיר, ג', י"ב (ג' בניסן תרע"ט), עמ' 7. המאמר כולו נדפס שנית, בקיצורים ושינויי לשון קלים, בידי אי"י רבינוביץ (עורך), יזכור: מצבת זכרון לחללי הפועלים העברים בא"י, יפו תרע"ב, (להלן: מצבת זכרון), עמ' 1-4. הקטע הודן בשווייגר נדפס לאחרונה אצל יהושע קניאל, עורך, העלייה השנייה: מקורות, ירושלים תשנ"ח, (להלן: העלייה השנייה: מקורות), עמ' 379-381.

9 שמאלי, שומר בישראל, עמ' 106. ראה תיאור דומה בספרו של אלכסנדר זייד, לפנות בוקר: פרקי יומן, תל-אביב 1975 (להלן: לפנות בוקר), עמ' 65. שמאלי ערך את היומן ותרגם אותו מרוסית. תצלום של שווייגר, שנדפס פעמים רבות, ראה קובץ "השומר", תעודות, זכרונות ודברי הערכה כתובים בידי ותיקי "השומר", (להלן: קובץ השומר), תל-אביב תרצ"ז, לפני עמ' 321, וגם אצל ברכה חבס, עורכת, ספר העלייה השנייה, תל-אביב תשי"ז, (להלן: ספר העלייה השנייה), אחרי עמ' 686. לרשימה קצרה של אלה שלא הניחו אחריהם תמונה, ראה ספר השומר, תל-אביב תשי"ז (להלן: ספר השומר), בין העמודים 432-433.

מאותה תקופה נאמר: "פנים רכים, עיניים חיות, שערות מסולסלות וגומות של נערה בלחייך".¹⁰ רחל ינאית בן-צבי, שראתה אותו בפעם הראשונה בבית החולים ביום האחרון לחייו, תיארה את עיניו: "ידעתי, שעינים גדולות לו ובהירות, אך העינים הללו, שהציצו אלי מתוך פניו הנוגים - מבט זה, הכואב, העורג, כשברלה שותק כאלם - חזק מכל דיבור ורם מכל ביטוי". בהמשך היא כותבת: "באותו לילה עצם את עיניו לנצח, אך לנגד עיני תמיד - עיניו הפקוחות, הטהורות". היא גם האירה: "...ולבנת המיטה מבליטה את שחור ראשו המתולתל".¹¹

"שבצחוקו, רקודיו ושמחתו הכניס רוח-חיים בכל" (שם). אמר יעקב רבינוביץ: "עליזות בלתי רגילה, קלות-דעת דרומית שבדרומית [הכוונה לדרום רוסיה. ש"ב] ויחד עם זה יופי של פנים שלווים. ולצחוק ידע הנער הזה ממש כנערה צעירה, אהב לשיר, לרקוד, להשתובב ולהשתגע. [...] ביחוד היה מצלצל צחוק הכסף של ברלי שויגר. [...] ואותו צחוק הרם, המצלצל, המשתפך והמשתבר כגלים אל אבנים, אותו הצחוק של ברלי היה בבת אחת מעביר אותי מפה [א"י. ש"ב] ומובילני אל חוף הים השחור...".¹² גם שמאלי כתב: "בת-הצחוק לא סרה מעל שפתיו ותמיד היה מתלווץ ומבדח את הפועלים [...] מעודד ומשמח, שר ומעורר אחרים לשיר".¹³ אפילו כאשר נפצע מיריות, "הוא צחק וענה, 'אלו רק שריטות, אל תדאגי'".¹⁴

"בן שבע עשרה היה בעלותו לארץ" (שם). במודעות אבל שהופיעו בעיתון "הפועל הצעיר" אחרי מותם של כמה שומרים, נאמר ששוויגר עלה ארצה כבן שבע-עשרה שנה. נוסף על כך כתוב: "זה היה אחרי ימי אוקטובר ברוסיה". הכוונה למהפכת אוקטובר 1905. בין 19 ל-22 באוקטובר היה פוגרום קשה באודסה. כתוצאה מכך, לפי הקונסול האמריקני שם, עזבו

10 מצבת זכרון, עמ' 5.

11 רחל ינאית, "ברלה שוויגר (קובץ זכרונות)", קובץ "השומר", עמ' 322.

12 מצבת זכרון, שם. בהמשך הוא מוסיף: "ותמיד אותו ברלי, אותו השובב, הצחוק, הרקוד", עמ' 7.

13 שומר בישראל, שם. ראה א' זייד, לפנות בוקר, שם.

14 קיילה גלעדי, "מסגירה עד כפר גלעדי", קובץ "השומר", עמ' 101.

את העיר כחמישים אלף יהודים. מסתבר ששווייגר עלה ארצה בסוף 1905. אם כן, הוא נולד ב-1888.¹⁵

"יליד אודסה היה, חניך העוני שבמולדובנקה. ילדותו עברה עליו בנמל או בין גבעות-הלענה שבפרברי העיר השוממים. בין הים והערבה גדל -- ושירתם ספג לנפשו" (שם). רבינוביץ העיר על ההשפעות של העיר אודסה על שווייגר: "נשמה מולדבנקית". לפי רבינוביץ, שווייגר דיבר עברית, יידיש ורוסית. "לפעמים היה מפטפט במין ערבוביה של שפות, באותה השפה המיוחדת, ההמונית של מולדובנקה האודסאית, מין יהודית קטועה ושסועה מעורבת ברוסית משובשה ומיוהדת..."¹⁶.

מולדובנקה היתה אחת השכונות באודסה שבה גרו יהודים עניים רבים. השכונה, שלא היתה רחוקה מנמל העיר, היתה צפופה, מלוכלכת ומלאה טיפוסים מסוכנים.¹⁷ האוכלוסייה היהודית של אודסה גדלה מ-61,000 בשנת 1881 ל-154,000 בשנת 1904 - גידול של 120%. ב-1897 היה מספר היהודים הגרים במולדובנקה שווה לזה של היהודים הגרים בעיר עצמה. המכנה המשותף ליהודים בשכונה זאת היה העוני המשווע.¹⁸

"בין היחפים' התהלך -- וכמוהם היה" (שם). יעקב רבינוביץ מתאר את הבתים הצרים של העניים בשכונת מולדובנקה כחסרי אוויר ואור. אנשים יצאו מחוץ לעיר להינפש. "שם על אלו הגבעות ובינותם - ממשלת היחפים. מן החוף ותחנת הרכבת באים הם הנה להתחמם בשמש. וכשילדי

15 הפועל הצעיר, שנה ב' (לי בניסן תרס"ט, 23.4.09), חוברת 12, עמ' 16 וכן הפועל הצעיר, שנה ל"ז, 20 (כ"ג בשבט תש"ד), עמ' 10. אלה התאריכים בערך "שווייגר" אצל יעקב שביט, יעקב גולדשטיין, חיים באר, עורכים, לקסיקון האישים של א"י, 1799-1948, תל-אביב 1983, עמ' 477. יעקב רבינוביץ (מצבת זכרון) אומר שהוא היה כבן שמונה-עשרה. בהקשר לפגורום ולבריחה מאודסה, ראה ברוך שוחטמן, "אודיסה", ערים ואמהות בישראל (י"ל הכהן פישמן, עורך), ירושלים תש"ח, כרך 2, עמ' 76, וא"י. גם: Patricia Herlihy, *Odessa: A History, 1794-1914*, Harvard Ukrainian Research Institute 1986, pp. 258, 304-308

16 מצבת זכרון, שם, עמ' 5. ראה בן-ציון דינור, עורך ראשי, ספר תולדות ההגנה, תל-אביב תשל"ג (להלן: ספר תולדות ההגנה), כרך א', חלק א', עמ' 193.

17 הרלי, שם, עמ' 128, 274-273. בעמ' 275 יש מפה של אודסה המראה את מיקומה של השכונה.

18 Peter W. Shaw, *The Odessa Jewish Community, 1855-1900: An Institutional History* (חיבור לשם קבלת תואר שלישי, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1988), עמ' 142, 147.

הפרורים מתפרצים מאוירם הנרפש אל תחת השמש קולטים הם אל תוכם את זו האטמוספירה המיוחדת; מתרוממים אל גבעה והנה מצד האחד שדות הערבה הרחבה ומצד שני חלקת הים הרחוק. ושירת היחפים, שירת הערבות הרחוקות והרחבות, שירת פראים צוהלים מהולה ביבבות של נפשות שבורות, שאבדו את הכל ואין להם כל - שירה זו נכנסת אל תוך הלב של הנער היהודי, מתערבת בנגוניו העממיים ואח"כ נולדת מזה איזו שירה של קלות-ראש, שירה ממזרת, שאביה לא אביה ואמה לא אמה. בקפיצות משונות עוברת היא מנגון אל נגון, ממלים אל מלים, משפה לשפה, מבוללת כל בכל. וסוף סוף יוצאה איזו נשמה משונה, בלי עם, בלי ארץ, בלי עבר, בלי עתיד, בלי תוכן ובלי צורה, נשמה מולדבנקית. ויחד עם זה יש באותה מולדובנקה עוד המון יהודים שלא חדלו עוד להיות מה שהם ולא היו עוד למה שאינם. ואותם היהודים מעכבים בעד התפתחות צורה חדשה. וכך הולך ונוצר מין יהודים מיוחדים: יחפות יהודית. יחף יהודי! טיפוס כזה היה ברלי שויגר".¹⁹

"מי גילה לו סוד קיומה של ארץ ישראל מתחדשת?" (שם). השאלה המסקרנת נשארת בלי תשובה אצל שמאלי. גם לנו אין תשובה מלאה, אבל עובדה אחת, שאולי היא רלוונטית לכאן, אנו יכולים להוסיף. לדוב שוויגר היה אח, כנראה גדול ממנו, מפני שבעת הירצחו של דוב היה האח כבר נשוי. יואל שוויגר ואשתו שרה גרו באותו זמן בליאז', בלגיה. הם היו סטודנטים. בר ברוכוב, הציוני הסוציאליסט הידוע, היה קרוב אליהם. כולם היו חלק מהמושבה הרוסית שם. בתוך שבועות מספר מאז הירצחו של דוב שוויגר, ידע ברוכוב על המקרה ועל נסיבותיו, וניתח את מדיניות יק"א ברכישת קרקעות של ערבים במכתב מעניין לאשתו.²⁰ אולי היה האח יואל אחד הגורמים המשפיעים על שוויגר הצעיר. נוסף על כך, בן גוריון זכר שכאשר הגיע ארצה, הוא מצא בין פועלי ציון ביפו שעלו בשנת 1906-1905 את יצחק שוויגר, אחיו של דוב.²¹

"בבואו לארץ הלך לפתח-תקוה לחפש בה עבודה" (שם). מראשית המאה, היתה נטייה גוברת והולכת במושבות הוותיקות להרחיב את מקורות

19 מצבת זכרון, שם, עמ' 6.

20 בר ברוכוב אל לויבה ברוכוב, 5.1909. (8) 21. מתתיהו מינץ (עורך), אגרות בר ברוכוב, 1917-1897, תל-אביב, 1989, עמ' 234-235.

21 מכתב של דוד בן גוריון אל א' דרויאנוב, בלי תאריך, ספר תל-אביב (עורך א' דרויאנוב), תל-אביב תרצ"ו, עמ' 59, הערה 1.

הכנסותיהן. נטיעות ההדרים בפתח-תקוה הצליחו מאוד, והביאו לביקוש לידיים עובדות. פתח-תקוה משכה אליה את בני העלייה השנייה.²²

"חלץ את נעליו, הפשילן על כתפיו והלך לפתח-תקווה" (עמ' 141-142). בתקופה הזאת, "ללכת יחף בארץ ישראל" - זו היתה אופנה בין הצעירים כדוגמת דוב שוויגר. המילה "יחף" נושאת כמה משמעויות: במונן אחד - ריקא, פוחז, כינוי גנאי; במונן אחר פירושה עוני, מאחר שאפילו מחירו של זוג נעליים לא היה בהישג ידו של אותו צעיר. דוד בן גוריון, היושב בסגירה, כותב לאביו בפלונסק ומנסה לפרוס לפני בני משפחתו מניעים מעשיים למען עלייה מיידית לארץ ישראל. בהקשר לייסורי ארץ ישראל, כותב בן גוריון: "ייסורי הארץ כבר אנכי סבלתי גם בשבילו [קרובו, ישעיהו]. כסבורים אתם שם כי בארץ ישראל מוכרחים לסבול. זוהי טעות. רק אנחנו הראשונים, שחינו בתחילה חיי "יחף" מחוסרי נסיון, וגם היינו גלמודים בלי מעון וכל מאכל כראוי, סבלנו קצת. האיש החי פה באופן נורמלי סובל פה פחות מברוסיה".²³

כמוכן, אותו פועל בפתח-תקוה שאינו מזדהה עם מעבידו, האיכר, רואה בנעליים סמל של מותרות. נוסף על כך, כאשר היה קשה להשיג עבודה במושבות הוותיקות, נדדו הצעירים ממקום למקום בחיפוש אחרי פרנסתם. "ללכת יחף" היה גם סמל לאותן נדידות ולאותו תסכול.

22 על התפתחות זו בענף החקלאות ראה יוסי בן-ארצי, "התפתחות מושבות העלייה הראשונה והקמת מושבות חדשות בתקופת העלייה השנייה", *העלייה השנייה: מחקרים*, עמ' 154.

23 דוד בן גוריון, *אגרות דוד בן גוריון* (כינס יהודה ארז), כרך א', תל-אביב (1971), עמ' 135 (י"א בתמוז תרס"ט). ראה התצלום בספר *העלייה השנייה - מקורות*, עמ' 56. שים לב למספר היחפים, כולל בן-גוריון, מבין הפועלים. לתיאור מקביל מאותה תקופה, ראה דוד בדר, *ספר העלייה השנייה*, עמ' 217: "כשיהפתקה האדומה בכיסי לקחתי ביד מקל ותרמיל, שמתי נעלי על שכמי -- והלכתי לראשון-לציון". ועוד, לביטוי להפשיל את הנעליים על הכתפיים, ראה שם, עמ' 262. שלמה צמח *שנה ראשונה*, תל-אביב תשי"ב, עמ' 55 מתאר אחת הדמויות באנייה המביאה אותו מנמל טריאסט לנמל יפו: "גוי הוא? יהודי הוא? אי אפשר לעמוד על טיבו. אבל בטוחני, בן ארצי הוא. מנהגו מנהג יחפים נוסח גורקי ומהלך על סיפון האניה הילוך של ספנים, פושק רגליו ומרחיב בסיס לגופו, כאילו מנמל אודיסה הוא בא". ראה גם יגאל דרורי, "השתקפותם של העלייה השנייה והמאבק לעבודה עברית בעיתונות הארצישראלית הכללית", *קתדרה*, 2 (חשוון תשל"ז), עמ' 77.

"שם התרכזו כבר צבור פועלים קטן במעונם הדל של א.ד. גורדון ויחזקאל חנקין [...] שופכים מרי שיחם [...] (עמ' 142). כותב אליהו אבן-טוב, אחד מאותם הפועלים הראשונים בפתח-תקוה: "בשעות הערב היינו נפגשים אצל יחזקאל [חנקין] או אצל האחים שוחט [אליעזר וישראל] והיינו מספרים בכאב לב על הרדיפות ועל הבחינות שעושים לנו בעבודה". בהמשך הוא כותב שבזמן החרם (ראה למטה), "התאספנו כולנו בשבע בערב, בחדרו של א.ד. גורדון לדון על המצב".²⁴

"אך בבואו לפתח-תקווה הקדים את חיימ'קה ה'חרם' הידוע" (שם). היתה מתיחות הולכת וגוברת בין הפועלים לבין האיכרים בפתח-תקוה. מול כל פועל עברי היו כשמונה פועלים ערבים. בכל זאת, קבוצת הפועלים העברים (כמאתיים איש) רצתה לכבוש את העבודה בכל תחום במושבה. הדבר לא מצא חן בעיני רוב האיכרים. נוסף על כך, הם חששו שהפועלות הדורשות לעבוד בקטיף הדרים או לתלוש כרשינה²⁵ יחד עם הערביות או עם הפועלים ישפיעו לרעה על בנות היישוב. יתר על כן, היו פועלים יהודים שלא דקדקו בשמירת מצוות והעזו לחלל שבת בפרהסייה. בערב חנוכה תרס"ו (דצמבר 1905) נודע לוועד המושבה שהפועלים מתכוונים לערוך נשף שבו יהיו ריקודים מעורבים, דברי אזכרה על קרבנות הפרעות ברוסיה, וגם הנפת דגל שחור. האיכרים פחדו שאקט פוליטי כהנפת דגל ירגיו אולי את השלטון. הם גם נפגעו מטיב השמחה המתוכננת. לכן הם רצו לבטל את הנשף. אחר כך החליטו שאלה שהשתתפו בנשף לא יקבלו עבודה במושבה. המסיבה בכל זאת התקיימה.

"ואחר ה'חרם' נדחקה רגלו של הפועל העברי לגמרי מהעבודה. ועד המושבה אסר בהחלט להעביד יהודי, ולא עוד, אלא שגזר גזירה, שלא להשכיר לפועל עברי חדר לדירה בגבול המושבה!..." (שם). למחרת נדרשו כל הפועלים לחתום על כתב התחייבות שהם ישמרו שבת, לא ישתייכו לארגון פועלים, ולא יקיימו כל נשף בלי רשות ועד המושבה. מי שלא יחתום, לא יקבל עבודה או דירה במושבה. רוב הפועלים סירבו לחתום. א"ד גורדון, בעצמו שומר מצוות, סירב לחתום ואף תמך באחרים ועודד אותם בסירובם. זה היה "החרם הידוע". כתוצאה מחרם זה, היו פועלים שעזבו את המושבה והגיעו למושבות

24 ספר העליה השניה, עמ' 183 ו-185

25 לדוגמה ראה זכרונותיה של שרה מלכין, זכרונות ארץ ישראל (אברהם יערי, עורך), רמת גן 1974 (להלן: זכרונות ארץ ישראל), כרך ב', עמ' 779-786.

אחרות או ליפו או לירושלים. היו אחרים שהצפינו והגיעו לגליל.²⁶ דוב שווייגר היה ביניהם.

"יאוש תקף את הפועלים. -- אין אחיזה לנו בארץ... התלחשו בכאב -- ורבים-רבים נטלו שוב את מטה הנדודים בידיהם והפליגו באניות לחפש מולדת אחרת..." (שם). חיותה בוסל זוכרת ש"הארץ לא פגשה אותנו בסבר פנים יפות. עוד הגיענו לבירות פגשנו בצעירים החוזרים לגולה והם ניבאו לנו, כי בקרוב נשוב גם אנו". נתן חפשי נתקל ביחס דומה ביומו הראשון בארץ בחדר האוכל של מלונו של חיים ברוך ביפו. שם נפגש עם שומר בכרם ברחובות, הרשל שלייפר. ההוא התקיף את העולים החדשים: "למה באתם? היש עוד מעט כסף בכיסך? היום מפליגה מחוף יפו אניה החוזרת לרוסיה ויכול אתה להספיק לחזור בה בטרם תשאר כאן ללא פרוטה בכיס...". לדברים הקשים הללו אפשר להוסיף את העדות של ברל כצנלסון. לכל אורך הדרך לארץ הוא נתקל ב"מזהירים" מפני היישוב שם. הוא מתאר את האניה שעליה הפליג לארץ ישראל: "אותה אניה היתה מלאה אנשים שנסעו לארץ ישראל. אבל כשאני רוצה לחפש מי מהם נשאר בארץ, מלבד [דוד] זכאי ואשתו [רחל] -- אני מוצא רק שתי משפחות שנשארו... אני מציין את הדבר הזה. מפני שהוא כל-כך אפייני בשביל העליה השנייה. הכרתי אנשים שבאו לארץ באניה אחת, וכעבור שבוע חזרו באניה שניה. זה היה דבר רגיל מאד".²⁷

יתר על כן, מנהיגים ציונים שישבו אז בחוץ לארץ הדגישו את הקשיים בארץ, והפנו אנשים שהתעניינו בעלייה לארצות אחרות. דוד בצהרי חיפש את ר' בנימין בעודו בלבוב לשאול בעצתו, ור' בנימין "לתמהונו יעץ לי לנסוע לארגנטינה. אך אני לא נשמעתי לו ונסעתי לסטניסלב לשאול עצה מפי העורך ה[עתון דער יידישער] וועקער הציוני. הוא אמר לי: 'סע לאמריקה!' וגם לעצתו לא שמעתי. אז פניתי במכתב אל 'לשכת-המודיעין [של הוועד האודסאי] ביפו' בהנהלת [מנחם] שיינקין וד"ר [חיים] חיסין ז"ל וקבלתי תשובה זו בקירוב: אם יש לך כך וכך

26 זאב צחור, "העימות בין העלייה הראשונה לעלייה השנייה", הגירה והתישבות בישראל ובעמים (עורך אביגדור שנאן), ירושלים תשמ"ב, עמ' 247-248.

27 שלוש הציטטות הללו נמצאות בספר העליה השנייה: בוסל, עמ' 143; חפשי, עמ' 139 כצנלסון, עמ' 82-84.

פרנקים, תוכל לבוא, ולא -- הישאר במקומך, כי העבודה קשה ולא תמיד מצויה".²⁸

היו שהזהירו מפני העלייה, והיו אחרים שהיו מאוכזבים מתנאי החיים הקשים בארץ ישראל בעשור הראשון של המאה העשרים. היו אלה שנים של נסיגה אחרי מותו של תיאודור הרצל (1904) ואחרי כשלון המהפכה ברוסיה (1905). בדרך כלל, משערים שמספר העולים בימי העלייה השנייה היה כארבעים אלף; ואכן, מספר היורדים היה גדול. בסיפור זה, שמאלי, כדרכו, מתרכז בבונים ובמתלהבים מהמולדת.

"והנה פרש ערבי מתעלל בנערה עברית בנוה-שלום שעל יד יפו" (עמ' 143). שכונת נוה-שלום נוסדה בשנת 1890, כ"ג שנים אחרי נוה-צדק, השכונה היהודית הראשונה ביפו.²⁹

"ויהודים אינם על שפת הים. ותל-אביב לא נתקיימה עוד אז..." (שם). תל-אביב נוסדה ב-1909. אחד המאפיינים של העלייה השנייה הוא ההתיישבות העירונית ולא רק ההתיישבות החקלאית.³⁰

"קפץ הפרש וירד מעל סוסו ומסרו לאחד הפרחחים [...]. נזכר חיימק'ה בדרכי המלחמה של פועלי הנמל בעיר מולדתו ועיניו אורו" (שם). נצחוננו של חיימק'ה על בן אפנדי יהיר נמצא בזכרונותיו של אלכסנדר זייד בהקשר לדוב שווייגר. שם התיאור כולל את הפרט שהערבי החזיק בפגיונו כאשר דוב לחם נגדו בידים ריקות.³¹

אין כאן מעשה של סתם בחורה יהודית על שפת הים. יש כאן עניין של תפיסת עולם. ה"מוסקובים", כפי שכינו הערבים אותם היהודים שעלו

28 שם, עמ' 217. ראה גם השיחה בין אלתר דרויאנוב לבין נתן שיפריס, אחד מפועלי החרושת הראשונים של העלייה השנייה, שם, עמ' 192. על מדיניות זו של הנהלת התנועה הציונית, ראה מרגלית שילה, "טובת העם או טובת הארץ? יחסה של התנועה הציונית לעלייה בתקופת העלייה השנייה", *קתדרה* 46 (טבת תשמ"ח), עמ' 109-122.

29 על התפתחותה של יפו, ראה רות קרק, *יפו: צמיחתה של עיר, 1799-1917* ירושלים תשמ"ה, עמ' 88 ואילך. מזכרונותיו של מייסד שכונת נוה-שלום, ר' זרח ברנט, ראה *זכרונות ארץ ישראל*, כרך א', עמ' 625-627.

30 יוסף כץ, "ההתיישבות הפרטית בעלייה השנייה", *העלייה השנייה: מחקרים*, עמ' 180-184.

31 זייד, *לפנות בוקר*, עמ' 65 (שמאלי תרגם אותו מרוסית). ראה גם *שומר בישראל*, עמ' 106-107.

מרוסיה, לא היו מוכנים לסבול השפלות בארץ אבותיהם. היו מבין העולים אלה שלחמו על כבודם של היהודים. לא פעם היתה תחרות בין הפועל הערבי לבין הפועל היהודי. מספר אליהו אבן-טוב, מבין הפועלים הראשונים בפתח-תקוה, שהערבים היו לועגים להם. "הם היו נפגשים אתנו בימים הראשונים, כשהמעדר עוד לא היה איתן בדינו. הגוף טרם התרגל לעבודה, וכף היד היתה כולה יבלות, וגם ערבית לא דיברנו, וקראו לנו 'מסכני' (מסכנים) והיו לועגים לנו ומתאמצים לעבור אותנו בשורה בשעת העידוד ופתיחת הגומות. אך הרגישו כי אחד 'המוסקובים' עובד אתם, היו אומרים זה לזה: נעשה 'חרכה' (תנועה), כלומר -- תחרות. וה'אויפפאסער' היה מצית את גפרור-התחרות הראשון: 'מעכום אל יום מוסקוב דירבלכום!' (רוסים עובדים אתכם היום, היזהרו!). היה מכניס אותנו באמצע ואת הערבים משני הצדדים והיה מתחיל לשיר: 'אדבח אל מוסקוב, אדבח אל מוסקוב, עליהום! עליהום!' (שחט את הרוסים, עליהם, עליהם!). וכך שעות על שעות. ואם היינו מתעקשים ולא נתנו שיעברו אותנו במרוצת המעדר, היה מתחיל בשיר חדש: 'יא ולאד בלאדנה, יא ולאד בלאדנה, עליהום, עליהום' (בני המולדת, בני המולדת, עליהם, עליהם!). השיר היה עושה את שליחותו. הפראות היתה גוברת, והמעדרים היו עפים ממש משני הצדדים. לא פעם באנו לידי התעלפות מרוב ריצה, ואותה שעה היה המשגיח יוצא מן הכלים מרוב שמחה. ואנו החלטנו: יהי מה, אבל אחרנית לא נישאר. בשיחותינו אז היה ענין זה תופס את המקום הראשון. [...] החלטנו להתגבר ולא להירתע. [...] כך רכשנו לנו עמדה והערבים חדלו להביט עלינו כעל 'מסכני'".³²

הרצון להצליח בעבודתו כפועל היה עז. משאלת לבו היתה להראות לאיכר היהודי ולפלח הערבי, שהיהודי האירופי כן יכול ללמוד להתאקלם בעבודה חקלאית בארץ. "הרעב מציק ובמלון-החלוצים, מלוננו של 'חיים ברוך', מהומה ומבוסה. וכוחים סוערים ומלחמות דעות. אמריקה או א"י? עבודה או בטלה?" (שם). היו שני בתי מלון ביפו שאליהם הגיעו העולים שירדו בנמל זה. אחד הוא "ספקטור" והשני "חיים ברוך". לעתים קרובות היו מביאים את העולה ישר למלון, ובו הוא קיבל ארוחה ומיטה נקייה, אפילו אם היו לו רק כמה קופיקות רוסיות בכיסו".³³ בערבים, פועלים

32 אליהו אבן-טוב, "בפתח-תקוה ובתקופת ה'חרס'", ספר העליה השנייה, עמ' 183. לסיפורים נוספים של תחרות דומה, ראה שם, עמ' 234 ועמ' 287.

33 משה גולדנברג, "עם בוני תל-אביב", ספר העליה השנייה, עמ' 255. ראה שם, עמ' 139. ועידת "פועלי ציון" התכנסה בראשית אוקטובר 1906 במלון ספקטור ביפו.

ותיקים מפתח-תקוה היו יוצאים ברגל ליפו. זאת הליכה של כשלוש שעות. שם, בבתי מלון, הם היו נפגשים עם עולים שזה עתה הגיעו.³⁴

"והוא הולך למקוה-ישראל, לעבוד בחקלאות. ובימים ההם הפועלים -- כתלמידים במקוה-ישראל. [...] ואף לחומרות הם שווים לתלמידים. אותה המשמעת ואותן הגזירות. אסור לצאת מהמוסד בלי רשות [...]". (עמ' 143-144). דוב שווייגר הגיע למקוה ישראל בשנת תרס"ז כ"פועל מתלמד". לא ידוע אם כוונתו הראשונה של שווייגר היתה להיות תלמיד מן המניין, כאחיו בפיז. למעשה, המקום לא התאים לו. מספר התלמידים בירידה, מספר דוברי הצרפתית בעלייה, ומעל לכל, ההגבלות על חופש הפעולה היו תקיפות. בגלל המשמעת המופרזת, פרצה שביתת תלמידים בראשית המאה.³⁵

"הפחד התמידי המלווה את היהודי גם במקוה-ישראל. יצאת מחוץ לגדר -- וסכנת את חיך. [...] והם, השכנים -- כמה בטחון עצמי יש בהם, כמה יהירות וכמה חופש! [...] ובאותם הימים פרצה קטטה בין אחד מאכרי-גדרה ובין ערבי, בן הכפר הערבי הקרוב, קטרה. והערבי נפל. נתאספו כל אנשי קטרה והכפרים הסמוכים, עלו בהמונים על גדרה [...] ואחר-הצהרים, בשעת המנוחה, [חיימק'ה עם שניים מחבריו] מתגנבים חרש מהחצר [...] ופניהם לגדרה" (עמ' 144-145).

התקרית הזאת במושבת הביילויים הוותיקה קרתה בקיץ תרס"ז, כאשר כמה ערבים התקיפו צעירה אחת, ובן המושבה הרג אחד מהם. באותם הימים היתה הרגשה של אחריות קולקטיבית לבטחון המושבות בין האיכרים ובין הפועלים. כאשר הגיעה לאוזניהם מזימתם של ערביי קטרה ושכניהם, התחילו היהודים לזרום לגדרה, כדי לקחת חלק בהגנתה. ביניהם היו שווייגר וחבריו. בעיתון הציוני הרוסי ראזסביט, שהופיע בסנט-פטרסבורג היה דיווח עליו. הוא איחר להגיע ובכל זאת שילם מחיר: גורש

34 זכרונות שמואל דיין, זכרונות ארץ ישראל, ב, עמ' 941. ראה מזכרונות חנה צ'יזיק, שם, עמ' 931.

35 יוסף שפירא, מאה שנה למקוה ישראל, תר"ל-תש"ל (1870-1970), תל-אביב 1970, עמ' 193-194, 332. על האווירה הקשה בבית הספר מעיד אחד מהתלמידים בזמנו של שווייגר, צלאל (קובץ "השומר", עמ' 146).

ממקוה-ישראל. המנהל, יוסף לופו, האשים אותו בפרובוקציה: "לא יסבול מהפכנים במוסד".³⁶ וכך בדיוק מסופר בסיפור: "עז שהגיעו לגדרה נהדפו בינתיים הערבים על ידי האכרים והסכנה עברה. אך בשונו למקוה מצא שערים נעולים בפניו. המנהל גזר עליו גזירת גירוש -- על יציאה מהחצר בלי רשות ועל לינה מחוץ למוסד..." (עמ' 145).

"ואז החליט חיימ'קה לעלות גלילה, יחד עם פועלים אחרים שעזבו פתח-תקוה. הגליל -- זאת היתה מלת-קסם בשביל פועלי יהודה בימים ההם. ביהודה שעבוד, ניצול והתנכרות ובגליל -- חופש, עבודה בשדה כפלחים ממש ושמירה עברית... בגליל יוצא יהודי לשדה כשרובה תלוי לו על מחרשתו והגוף זקוף... שם נרקמים חיים חדשים, שם עומד הפועל ברשות עצמו ועובד בלי שוט המשגיח ועל אחריותו הוא... (שם).

המשמעת, הקשיחות, היחס המשפיל כלפי הפועל העברי - כל אלה גרמו לכך שצעירים כמו דוב שווייגר שאפו לחוות את האווירה החופשית הקיימת בכל המובנים בגליל. בן-גוריון הצעיר מדגיש שההתלהבות הראשונית, המורגשת בימי עבודתו במושבות יהודה, מתגמדת נוכח ההכרה שהגלות נמצאת גם כאן, בארץ ישראל. "השמים הם חדשים -- שמי ארץ ישראל, והאדמה היא חדשה -- אדמת מולדת, אולם האנשים, בני הישוב, אנשי גלות הם ומעשי גלות בידיהם". בן גוריון ממשיך ומשווה את יהודה לגליל כ"שני הפכים. בני השפלה היו יותר קולטוריים, מפונקים, קלי-תנועה ורכי-לב, ובני ההרים היו גסים, פשוטים, אמיצי-לב ועזי-נפש ומעורים ברגבי-אדמתם. [...] ויצקו בהם רוח גבורה ומלחמה". נוסף על הצד האישי, ישנו הפן הכלכלי. במקום האיכרים "הפריצים" ביהודה, המעבידים את פועליהם בכרמים ובפרדסים, יש בגליל עדרי צאן, תרנגולים, סוסים, ומרחבים.³⁷ לדוב שווייגר היה חשוב לעבוד "בלי שוט המשגיח".

"וחיימ'קה -- הרי ראש חלומותיו להיות שומר!... לחגור נשק ולרכב על סוס יפה ומקושט -- ולהתחרות עם אלה היהירים והשאננים..." (עמ' 145-146). דוב היה שומר, שומר בלי חת. אולם לפני שהוא נעשה

36 ספר תולדות ההגנה, כרך א', חלק א', עמ' 72, 210; חלק ב', עמ' 707. על נוכחותו של שווייגר במקוה ישראל מעידים גם רחל ינאית בן-צבי (קובץ "השומר", עמ' 321), אלכסנדר זייד (לפנות בוקר, עמ' 64) ויוסף ברץ (הפועל הצעיר, ת"א, כ"ג בשבט תשי"ד, עמ' 10).

37 דוד בן גוריון, קובץ "השומר", עמ' 262-263.

שומר, הוא רצה להגשים שאיפה אחרת: הוא רצה להידמות לערבים. פעם, כאשר היה בפתח-תקוה, הוא גילה את לבו ליהושע רדלר-פלדמן, שהשתמש בפסידונים ר' בנימין. הם טיילו בוקר אחד מפתח-תקוה ליפו, והנוף גרם לפתיחת הלב. בערעלי "קנא בחיים הערבים. החיים האלה היו לו לסמל, למשאת נפש, להנשגב וההוד שבחיים. איזה דרור! איזה מרחב! איזה רום הרים! איזה כח ואון! איזה הכרה של כבוד, של יחש עצמו! נזדמן לנו באותה הליכה סוס דוהר ומיד קפץ ב. ועשה בו לפנינו פנטסיה כדרך הערבים. הוא התערב, יותר נכון: הוא חפץ להתערב, להיות כמתוקנים שבהם, הוא חפץ להיות בעבריותו המוחלטת דומה להם, שיהא העברי שבו דומה להערכי שבהם."³⁸

בהקשר לנשק, פלחי יהודה, לפי בן גוריון, כמעט שלא נשאו נשק, כאשר פלחי הגליל שמחו לשאת נשק.³⁹ בעוד שנים מעטות יכתוב בן גוריון: "לעת עתה אנחנו קונים נשק עד כמה שאפשר -- אעפ"י שזה עולה בקושי -- ולא רק פה בגליל, אך גם ביהודה... נחוץ נשק לאיש לא פחות מבגד ללבוש ולחם לאכול, ולפעמים עוד יותר. וכל הבא הנה צריך להביא אתו ישר - אם רק אפשר - נשק. [...] ברוסיה זה אולי יהיה מוזר קצת -- אך פה זה אחד הדברים היותר הכרחיים."⁴⁰

"ומעמיסים את הילקוט על השכם ויוצאים לדרך. מושבות השרון לא נתקיימו אז עוד כמובן ובין פתח-תקוה לחדרה אין אף נקודה עברית... אך הולכים ברגל. הדרך בחזקת סכנה, עינים חשדניות צופות בך בכל, בתל-כרם מעפרים בעפר ומלויים בקריאות-גנאי... אך צריך להבליג. הנה חדרה מוריקה והנה גן-שמואל. פה כבר רוח אחרת וחיים אחרים. שמא יישארו כאן? -- לא. הגלילה! ועוברים את זכרון-יעקב, חיפה ונצרת, וכעבור ארבעת ימי הליכה מגיעים סוף לסג'רה... [...] שתי שורות בתים במדרון גבעה. למעלה החוה, משכן הפועלים העברים, הקבוצה, או כפי שנקרא בימים ההם: הקולקטיב... וכאן באמת ארץ ישראל!" (עמ' 146).

38 ר' בנימין, "שלשה שמתו כאחד", הפועל הצעיר (יפו), שנה שלישית, מס' 12, ג' בניסן תר"ע (12 באפריל 1910), עמ' 7. ראה לעיל, הערה 8.

39 דוד בן-גוריון, קובץ "השומר", עמ' 262.

40 דוד בן-גוריון, "צורר מכתבים" (סג'רה, ל"ג בעומר תרס"ט), ספר העליה השנייה, עמ' 356.

מכרו של שווייגר ממקוה-ישראל, צלאל, זוכר שאחרי העניין בגדרה, "ינמלכנו, איפוא, חברים אחדים לעזוב את בית הספר וללכת לגליל. בינינו היה גם דוב שווייגר..."⁴¹.

יעקב יערי-פולסקין לא רק מתאר את העניין בגדרה, אלא מוסיף ואומר ששווייגר חזר לפתח-תקוה ממקוה-ישראל, אבל זה לא מצא חן בעיניו והוא החל לנדוד במושבות יהודה והשומרון. הוא עבד בחדרה וחלה שם בקדחת צהובה. אחרי שהבריא, חזר לפתח-תקוה. שוב, המקום והעבודה שם לא נעמו לו. כל זה לא מצוי בסיפור של שמאלי. מה עוד שיערי-פולסקין מעיר: "והנה באחד הערבים קרא אליו פועלים הקרובים ביותר לרוחו וערך לנו נשף פרידה -- לפני עלותו הגלילה. בשעת הנשף רקד ועשה 'פנטאסיות' בחרב שלופה, ושלא בכוונה פצע בה את ידו. אחדים מאתנו ראו בזה סמל לעתידו בגליל. למחרת יצא ברגל הגלילה..."⁴².

זאת היתה החלטה נועזת. כפי שתיארו זאת שמאלי ואחרים, ההליכה לגליל הרחוק מכל יישוב, הנראה כמעט מעבר לסמבטיון, דרשה כוח חזון אוטופי. בכל זאת, בשנות העלייה השנייה, "הגלילה" היתה הסיסמה המדרבנת ומושכת את לב פועלי יהודה צפונה.⁴³ בגליל התפתחה אידיאולוגיה ישנה-חדשה: בפריפריה, בספר, ניתן להקים חברה חדשה על-ידי עבודה עצמית בעזרת הון ציבורי. במקום להמשיך להיאבק על כיבוש העבודה ביהודה, שמו הפועלים דגש על צורת חיים אחרת, הקולקטיב, השוויון.⁴⁴

דוב שווייגר היה בין אלה שחזרו מדי פעם ליהודה כדי לגייס כוחות נוספים לעבודה העברית בסגירה. אסתר בקר גויסה בידי שווייגר ללכת הגלילה. היה עליו לשכנע את אמה שהוא מכיר היטב את הדרך. הם שכרו דיליז'אנס קטן עם עגלון ערבי. הדרך היתה מלאה הרפתקאות: שקעו בבוץ, היצול נשבר, ונאלצו ללון בכפר ערבי. אחרי יומיים-שלושה הגיעו לסגירה.⁴⁵

41 קובץ "השומר", עמ' 146.

42 יעקב יערי-פולסקין, חולמים ולוחמים (מהדורה שנייה), תשי"ו, עמ' 397-398.

43 בספרה של ברכה חבס, ספר העלייה השנייה, חלק אחד (עמ' 341-400) נושא את הכותרת "הגלילה" והוא מלא זכרונות של אלה שהגיעו לגליל בתקופה הזאת.

44 שמואל אלמוג, "העלייה השנייה בעיני עצמה ובעינינו", העלייה השנייה: מחקרים עמ' 42-46.

45 אסתר בקר, ספר העלייה השנייה, עמ' 509-510.

”בחורים מתהלכים ונשקם עליהם לאור היום... שומרים רוכבים על סוסות ומבטם גא ובוטח... ובחורות לבושות כגברים, חורשות בשדה ופחד אין בעיניהן” (שם). מבין הנשים בסגירה, נוסף על אסתר בקר, היו אחיותיה שפרה בצר ושרה עמיעד (כולן מבית שטורמן), מניה שוחט היוזמת של הקולקטיב בסגירה, קיילה גלעדי ואחותה צפורה זייד. כאשר עלו בני הזוג זייד לסגירה, ”איש לא הכיר את צפורה שלבשה בגדי גבר, והכל שאלו אותי לשלומה [אמר בעלה]. לאחר שנודע הדבר הפצירו בה להישאר בתלבושת זו, ולאחר זמן-מה התהדרו כל נערות הקולקטיב במכנסים מיוחדים, שתפר להם צבי בקר. הנערות עבדו בכל מיני עבודות, ואפילו בחרישה, בשורה אחת עם הבחורים. בגדי-גבר היו נוחים להן יותר. כמה מלבב היה מראהן: גוזות-שער וחגורות-אקדוח, זריזות וקלות-תנועה”. הנה לפנינו האשה החדשה, השותפה לגבר בכל המשימות. עניין שוויון הזכויות היה דבר חשוב בעיני המתדיישים.⁴⁶

”ירו יריות אחדות! [...] גמלת עברה כאן והרוכבים אמרו להפחידנו [...] החברים שבים לחצר. חיימ'קה אינו מסתפק. דמו רותח בו. הוא מטה את אזנו לתפוס את צלצולי פעמוני הגמלים העמומים ולקבוע לפיהם את הצד ששמה פנתה הגמלת. -- לאן חיימ'קה?! -- הניחו לי, חברים! -- שוב פרא אדם! -- אלמדם דרך ארץ! [...] והוא בין הגמלים. משתער עליהם בקצף ומצליף במקלו. -- למה יריתם בנו?! [...] יחרב ביתכם גנבים! -- ומקלו מתנופף רודה ומטיל פחד. מהומה, מנוסה, ובהלה. הגמלים נוחרים ובוועטים, הרוכבים צועקים ויריות נמטרות עליו מכל עבר. בקושי עולה בידי חבריו להשיבהו לחוה... [...] -- אנחנו מוקפים ים אויבים, נער! -- איני יכול לסבול את לעגם לנו! ... לפני הנער משתנים בדברו ובגרות ואומץ נשקפים מהם. גומות החן שבלחיינו נעלמות והבעה קפדנית כובשת את פניו. [...] בשקט [עכשו הערבים] עוברים על פני החוה [...]” (עמ' 147-148). שמאלי לא בדה סיפור זה מלבדו. אלכסנדר זייד מספר על תקרית כזו כאשר הוא ושווייגר היו בשמירה בסגירה. ידוע שהבדווים היו מעבירים סחורה מהגולן והחרון דרך היישובים בגליל בדרכם לעכו.⁴⁷ יש גם נימה של ביקורת, כאשר שמאלי מתאר אותו כפרא אדם. בערעלי לא היסס להכות. פעם, עבר

46 לפנות בוקר, עמ' 171-172. שומר בישראל, עמ' 73-74. ראה דפנה יזרעאלי ודבורה ברנשטיין, ”הפועלות בעלייה השנייה”, העלייה השנייה: מחקרים, עמ' 294-306.
47 זייד, לפנות בוקר, עמ' 65-66.

בדווי עם פעמון. בעיני שווייגר הוא היה מגוחך, והכה אותו. א"ז רבינוביץ,
המביא סיפור זה, גם מתאר את שווייגר כ"נפש פראית".⁴⁸

"וחיימ'קה נתמנה לשומר. האותו צריך לנסות? -- הן השמירה היא חלק מחיינו. הפחד זר לו והלילה יומו. [...] כה רבה רצינותו בלילה [...] חיימ'קה נעלם אז ובמקומו צץ חיים, השומר. קשה השמירה בסג'רה. רבת אחריות. ים אויבים מסביב, ים רוצחים. ביזואים מעבר הירדן. שבת דליקה השוכן בסביבה [...] לוביה האורבת והלוטשת עין, הצביחים וכפרי הצ'רקסים האדירים. באחרונים אין שנהא גזעית או לאומית ליהודים, כי ממרחק הובאו על ידי הממשלה התורכית והושבו בא".
אך הערבים כולם פחד הצ'רקסים עליהם ועפר הם תחת נעליהם, ואלה, הצעירים, יותרו על חסותם?!" (עמ' 148-149).

המושבה סגירה היתה מחולקת לשניים: החווה היתה בראש הגבעה, ושם ישבו הפועלים עם אנשי הפקידות; למטה, בכפר, היו האיכרים. מחוץ למושבה היו שדות מרעה. בכל אחת משלוש הנקודות הללו היתה שמירה מפני גנבים. שתי מסורות הפוכות יש: הגנבה והשמירה בידי אותם מקומיים. הכפר הגדול ביותר בגליל התחתון היה לוביה. תושביו היו ידועים כליסטים. אנשי כפר כנא היו נוצרים; יחסם למוסלמים וליהודים היה קשה. השבט צבח ישב ביער סגירה. התקיפים מכל היו הצ'רקסים שחיו בכפר כמא. (בגליל העליון המזרחי ישבו הם בכפר ריחניה.) הצ'רקסים הם מוסלמים שברחו מאזור הקווקז ברוסיה בסוף המאה התשע-עשרה משום שהיו נאמנים לדתם. מנהגיהם מלמדים על השפעות ערביות ורוסיות גם יחד. כאן, שמאלי מתאר נאמנה אותו "יים של אויבים" סביב סגירה.

"הביטו נא וראו את מבטם החצוף [של הצ'רקסים] וישיבתם היהירה על הסוסות האצילות! ... הכך נוהגים יהודים, אלה המכונים בפני הערבים בני המות ופחדנים?!" (עמ' 149). במילים האחרונות, "בני המוות", טמון כינוי גנאי נפוץ באותו זמן כלפי היהודים. הערבים היו מכנים אותם "ולד אל-מית". עזות הרוח ואומץ הלב של השומר היהודי שמו סוף לעלבון הזה.

"ועוד נשארה דריסת רגל לצ'רקסים במושבה ובחיה -- העדר ברשותם. [...] וחיימ'קה אינו נח ואינו שקט. -- חרפה, לחרפה לנו הדבר, חברים, הוא טוען בעקשנותו הילדותית. וכי איך נוכל לבטוח בהם ועינם רעה בנו? וכי מה נעשה, אם בבוקר אחד ינהגו את העדר לא למושבה אלא לכפריהם הם. [...] ושוב אסיפות עם אכרי המושבה סג'רה ומנהל החיה והפקידות של היק"א [...] -- אסור לנו למתוח יותר מדי את המיתר! -- טוענים האכרים ומנהל החיה. -- עלינו להשתחרר מחסותם לגמרי! -- עונים השומרים וחיימ'קה בראשם -- אנו צריכים לכבוש גם את מרעה הלילה. [...] ובאים לידי פשרה: חצי. -- שלשה צ'רקסים ושלושה יהודים. ושוב חורקים הצ'רקסים שן ומאיימים בנשק ביד... [...] בני שטן הם המוסקובים האלה. [...] וחיימ'קה ועוד שניים משומרי סג'רה מצטרפים למרעה הלילה. סוסה, עביה עבה, פגיון על הצד ורובה על הגב..." (עמ' 149-150).

מנהל החיה בסג'רה היה האגרנום אליהו קראוזה. הוא ייצג את יק"א, החברה להתיישבות יהודים, שנוסדה ב-1891 ביוזמת הבארון מוריס הירש. בסוף המאה, הועבר ניהול המושבות בארץ ישראל לברון אדמונד רוטשילד. ב-1899 יסדה יק"א בסג'רה חוות לימוד. בימי העלייה השנייה עברו במושבה זו הרבה צעירים שרצו לעבוד כפועלים. קראוזה, שדיבר אז רק יידיש וצרפתית, אמנם תקשר טוב עם אותם צעירים.⁴⁹ הוא היה משוכנע שכעובדי אדמה הם יצליחו; מאידך הוא לא היה בטוח שניתן להעביר לידיהם את האחריות לשמירת המושבה. הצעירים הללו נאלצו להוכיח את הצורך בשמירה עברית.

מעשה שהיה. לילה אחד, כאשר עזב השומר הצירקסי את משמרתו והלך לבלות ולשתות עם חבריו כהרגלו בסג'רה הערבית, סילקו הצעירים פרדה טובה מהחיה והחביאו אותה. העירו את קראוזה, והוא בדק מיד את העניין ומצא את השומר ישן בכפר הסמוך. פיטר אותו ובמקומו בא השומר

49 ישראל שוחט אמר עליו שקראוזה "היה ציוני מסור... הראשון שהבין לרעיונו, ובהשפעתו נתרצתה לו גם פקידות יק"א הגבוהה" קובץ "השומר", עמ' 431. אותה דעה חיובית עליו נמצאת אצל רחל ינאית בן-צבי, אליהו קראוזה, ירושלים תשכ"ג, עמ' 9.

היהודי צבי בקר. כיבוש השמירה במושבה היה הישג של קבוצת "בר-ג'ורא"⁵⁰.

הארגון החשאי "בר-ג'ורא" נוסד בימי הוועידה השלישית של "פועלי-ציון" בסוף ספטמבר 1907, בחדרו של יצחק בן-צבי ביפו. שם נקבעה הסיסמה "בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום", הלקוחה משירו של יעקב כהן "הבריונים". האם היה שווייגר ביניהם? לפי שני משתתפים עיקריים, אלכסנדר זייד ובן-צבי, התשובה חיובית. כך מתאר אותו בן-צבי: "והנה ברלה שווייגר עודנו פרוח, מתלמידי מקוה-ישראל, השובב שבחבורה, נפשו לא ידעה מרגוע, כל שיחה רצינית ידע לתבל בהערות הפורצות כל גדר של מסורת וסדר הנהוגים בישיבות הגונות". מאידך גיסא, לפי רשימות אחרות, שמו חסר.⁵¹

ההישג השני כלול בתיאורו של שמאלי על שלושה שומרים ששמרו במרעה בחורף של 1907-1908, יחד עם שלושה צירקסים, וחיימיקה ביניהם. שלושת השומרים היו דוב שווייגר, מאיר חזנוביץ ויהודה פרוסקורובסקי.⁵²

"קשה השמירה במרעה הלילה שבעתיים מאשר במושבה. כי מפוזר העדר ומפורד ואין קיר מקיפהו... [...]. והצירקסים מזימה בליבם, אף על פי שבפיהם מחמאות ודבריהם רכים כשמן. למראית עין השלימו, אך בנפשם התהום. ולילה אחד, עת ישבו "שבת אחים" על יד המדורה

50 עיקרי הסיפור נמצאים בזכרונות רבים של אנשי התקופה. ראה דוד בן-גוריון, קובץ "השומר", עמ' 266-267. ההיסטוריון יעקב גולדשטיין מנתח את הגרסאות השונות וממעט במקצת בחשיבות העניין. ראה מחקרו "ההתגוננות, השמירה וארגוני בר-ג'ורא" והשומרי בעלייה השנייה", העלייה השנייה: מחקרים, עמ' 453-455.

51 יצחק בן-צבי, קובץ "השומר", עמ' 40. בן-צבי חזר וכלל אותו שנית באותה רשימה: "ראשית פועלי-ציון בארץ ישראל", ספר העליה השנייה, עמ' 597. אולי הסתמך על אותו מקור יצחק מאור כאשר כלל את שמו של שווייגר בין המייסדים. ראה מאור, התנועה הציונית ברוסיה, ירושלים תשמ"ו, עמ' 339. אלכסנדר זייד גם זוכר ששווייגר היה נוכח אתו. ראה זכרונותיו: זכרונות ארץ ישראל, ב', עמ' 835. ראה גם שומר בישראל, עמ' 69. על השוואת הרשימות, ראה יעקב גולדשטיין, שם, עמ' 447.

52 פרוסקורובסקי מעיד שמלבד שווייגר ועצמו, השלישי היה מנדל פורטוגלי. ראה יעקב גולדשטיין, חבורת הרועים: רעיון כיבוש הרעיה בעלייה השנייה (1907-1917) ומימושו תל-אביב, תשנ"ד, עמ' 63, הערה 36. כך גם כתוב אצל זייד, לפנות בוקר: פרקי יומן, עמ' 66.

שביער, פרצה השנאה. [...] -- אתם, המוסקובים, עולים לארץ הקדושה ומטמאים אותה ברמאותכם [...] -- אנו שבים לארצנו אנו! -- אמר חברו השני של חיימ'קה -- ואתם -- לארץ זרה פרצתם לגנוב, לשדוד, למצוץ את דמה... [...] -- בן דת כלבים אתה! -- הוסיף [הצ'רקסי] וירק. ובין רגע ופגיונות עקומים מבריקים ומחנה מול מחנה נצב. [...] ומלחמת ידים התלקחה בינו ובין הצ'רקסים. מלחמת חיות טורפות. [...] -- אסור לעבור על עלבונות כאלה! -- צועק חיימ'קה ומכה ופוצע... צעקת אימים פרצה מפי אחד הצ'רקסים ונפל מתבוסס בדמו [...] שני הצ'רקסים הרכיבו את חברם על סוס והובילוהו לכפרם, כשהוא מחוסר הכרה...” (עמ' 151-153). פלא הוא שקראוזה וצעירי המושבה הסכימו לשמירה משותפת. הם בוודאי זכרו את המכות שקיבל זייד כאשר שמר יחד עם שומרים ערבים בשפיה. ישראל שוחט סיכם את לקח הדברים: “אולם העיקר שלמדנו ממקרה זה היה -- שאין לשמור יחד עם שומרים ערבים.”⁵³

ניתן להבין את העובדה שהצעירים נקראים “מוסקובים”; אבל האירוניה היא שהצ'רקסים, שבאו לא מזמן מרוסיה, מכנים אותם כך ככינוי גנאי.

“בבוקר השיבו השומרים העברים את העדר למושבה לבדם. חיימ'קה היה פצוע כולו ולא היה בו מתום. פניו זבו דם, בגופו חבורות ושתי שיניים אבדו לו ביער... [...] ורק רחץ את הדם וחבש את פצעיו -- נגש לניקוי סוסתו וסידור האורות ופיו מלא שיר, שיר תרועה ונצחון... והצ'רקסים התאספו כולם מכפרים אחדים והחליטו לעלות על סג'רה ולנקום את נקמתם במוסקובים החצופים האלה. אך אחד מזקני הערבים, עלי חרוב, מכובד ובעל השפעה שנזדמן אותו בוקר בסג'רה וראה את חיימ'קה הפצוע כשהוא מתהלך ושר וצוחק, כאילו לא קרה כלום, בא לאספתם ולעג להם, בפניהם [...] בושו והכלמו!... ונגמר הדבר בזוג נעלים ועביה שניתנו במתנה מאת השומרים לצ'רקס הפצוע -- והשלום הוקם... אך שמירת המרעה נכבשה אף היא...” (עמ' 153-154). הסיפור של שמאלי מתאים באופן כללי לדבריו של בן-גוריון, שבהם הוא מזהה את הערבי שהותקף: “בין הרועים העברים היה גם דוב שווייגר, שבא לפני שבועות אחדים לסג'רה. בזמן קצר זה הספיק לרכוש לו מלבד

53 ספר השומר, עמ' 11. קיילה גלעדי זוכרת שהנערות גם יצאו בלי פחד לעזור לשומרים שווייגר וחזנוביץ. קובץ “השומר”, עמ' 100-101.

אהבת כל החברים גם אימון-לבו של הפקיד [קראוזה], עד שמסר בידו עבודה כל כך קשה ואחראית. עד אז היתה הירביעה, כמו שאר ענפי השמירה, בידי הצירקסים -- והם לא הביטו הפעם בעין טובה על חבריהם היהודים. גאותם ואהבתם העצמית נפגעה. אלה, 'ולד-אל-מותי יצאו יחד אתם, את הצירקסים הגיבורים, למרעה בלילות? ביותר חרה לחסן הצעיר, בנו של שיך הצירקסים על השתתפותו של דוב שווייגר, שהיה צעיר מאוד לימים, כמעט עוד נער. מתחילה חשב, שהיהודי הרך הזה ילאה ולא יעצור כוח למלא את העבודה הקשה הזאת. אך לילות עברו ויברלי עמד על משמרתו בחריצות, בגבורה, כרועה מנוסה. אז החל חסן להתגרות ביברלי, ללגלג עליו ולהעליבו. אך דב לא היה מהנעלבים ואינם עולבים. על כל היתול ולגלוג היה עונה בדברים בוטים ובעקיצות חדות, עד שפעם לא יכל עוד חסן לעצור בנפשו וקרא לדוב 'ילען-דינק' (תקולל דתך) -- הקללה היותר חריפה ומלעיבה בעיני הערבים. דוב לא ענה דבר, הוא הרים את שוטו והצליף בכל כחו על פניו של הצירקס. חסן נפתע מחוצפתו של היהודי. 'ולד אל מותי יעזז להרים את ידו עליו, על בן השיך הצירקסי! בחמה עזה התנפל על דוב -- אולם מיד הרגיש שני צבתי-ברזל צובתות את ידיו. דוב לפת את הצירקס והפילהו ארצה ושוטו עלה וירד בלי הרף על גוו של חסן. אמנם גם הוא, דוב, הוכה מכות נאמנות. אך הוא עמד על רגליו, והצירקס שכב על הארץ.

"...כשראה הפקיד את חסן הפצוע, השותת-דם, נרעד ונפחד. -- מה עשיתם? הצירקסים ינקמו בנו, -- לחש, כשפניו חורו כפני מת. אנחנו עמדנו סביב דוב -- ואיש מאתנו לא דיבר דבר. הפקיד העיף עין על חבורת-הפועלים - ונרגע. העינים המביעות אומץ והחלטה השיבו לו תשובה מספיקה. [...]

השמירה בסגירה נתבצרה ונצחה נצחון גמור. אחרי סגירה באו גם מסחה וימה והנהיגו שמירה עברית".⁵⁴

במקום אחר כותב שמאלי, שהישיש עלי חרוב ניהל משא ומתן על שלום עם בני המושבה, "והכל נגמר בכופר של עבאיה וזוג נעלים -- פצויים

54 קובץ "השומר", עמ' 270-271. ישראל שוחט מוסר את תמצית הסיפור בספר השומר, עמ' 19. יעקב יערי-פולסקין, שהכיר את שווייגר, חוזר על סיפורו של בן-גוריון באותן המילים. ראה ספרו חלומות לוחמים (מהדורה שנייה, תשי"ו), עמ' 398. זייד מבהיה ש"הצירקסים לא יכלו לשאת בקרבתם את דוב שווייגר". לפי דבריו, הקטטה התחילה עם יהודה פרוסקורובסקי. ספר העליה השניה, עמ' 172.

לפצוע ולנעלב".⁵⁵ אמנם לפי גולדשטיין, לא היה הניצחון מושלם כפי שהוא מתואר כאן. הצירקסים הגישו תביעה משפטית נגד יק"א עקב ביטול חוזה. הושגה פשרה: הצירקסים ויתרו על תביעתם, ויק"א לא חידשה את החוזה עם השומרים היהודים בקיץ 1908, לפחות זמנית.⁵⁶

השיחה של חיימיקה נאמנה לרוח הפועלים בכיבוש העבודה והשמירה: "תבעתי את עלבוננו... [...] אסור לנו להרכין את ראשנו! [...] יתייחסו אלינו בכבוד, גם אנו עם כמוהם!" (עמ' 153). מכאן אנו למדים שהתגרות היו תכופות והשומרים היו צריכים להתרגל להן. כך קרה לחיימיקה/דוב בחוף יפו ובסגירה.⁵⁷

"בכפר תבור קרה מקרה משונה: בליל שבת אחד נגנבו חפצים מביתו של אכר. [...] ודברו קשות עם השומרים -- צ'רקס ומוג'רבי (ערבי ממרוקו). הללו נעלבו ואיימו וקללו. [...] נתרגז הצ'רקס, הוציא את נשקו וירה מעל גב סוסו. פגע הכדור ברגלו של אחד האכרים ועברו, נתקל בסלע וחזר ופצע פצע אנוש את השומר המוג'רבי שעמד על יד הסוס... [...] ומכוון שרופאים לא היו מצויים אז בארץ ובני כפרו רפאו את פצעו באבק שריפה [...] הורעל זמו של הפצוע והוא מת..." (עמ' 154). סיפור זה אכן אירע. המוג'רבים באו מהכפר השכן מעד'ר. לפי גרסת ישראל שוחט, פגע הכדור ביורה עצמו.⁵⁸ לפי זייד, היו הגנבות הדדיות בין המוג'רבים ושבת הזביחים. כל אחד מהפועלים האריסים הללו רצה להוכיח שהזולת אינו נאמן ואינו יכול לשמור כראוי ורצה שהשמירה במושבה תימסר לו.⁵⁹

"לכאורה, הרי אין המושבה היהודית חייבת במותו. אך [...] מכוון שזמו נשפך על אדמת המושבה -- הרי עליהם לשלם כופר, גום (נקמה) בין המוג'רבים וכפר תבור, עליהם לשלם בנפשם... [...] והסיטו

55 שמאלי, שומר בישראל, עמ' 107-108. ראה גם זייד, לפנות בוקר, עמ' 66.
56 גולדשטיין, "ההתגוננות, השמירה וארגוני 'בר-גיאורא' והשומרי בעלייה השנייה", העלייה השנייה: מחקרים, עמ' 455.

57 קרב אישי דומה לאלה של שווייגר, ראה צבי נשרי [אורלוב], ספר העלייה השנייה, עמ' 199-200. ראה גם התקריט עם יונה הורביץ, שם, עמ' 213.

58 קובץ "השומר", עמ' 433. לגרסה שונה, ראה יעקב שרת ונחמן תמיר (עורכים), אנשי העלייה השנייה: פרקי זכרונות, תל-אביב 1970, כרך א', עמ' 100-101.

59 אלכסנדר זייד, "מחיוו של אחד מאנשי 'השומר'", זכרונות ארץ ישראל, ב', עמ' 842.

[המוגרבים] את תושבי הכפרים שבסביבה -- לעלות ולהשמיד את כפר תבור!...! (שם). כבר לפני העניין הזה, היו היחסים בין המוגרבים ממעדיך והיהודים מעורערים; המוגרבים זלזלו בהם.⁶⁰ המסורת הערבית של "גוס", או גואל הדם, נשמרה בהקפדה. לכן, למדו השומרים להגן על עצמם ועל רכושם בלי להרוג את המתקיף או הגנב. כולם ידעו שמקרה של הרג היה מסכן את המושבה כולה.⁶¹ כאן היורה עצמו ערבי, אבל מפני שהירייה והפציעה קרו בתוך היישוב היהודי, היהודים הם, בעיני הערבים, האחראים לכך. יחסם זה של המוגרבים לא התרכז עקב העובדה שהמושבה היטיבה עמם.

"ואז פנתה המושבה לשומרים העברים שבסג'רה ובקשה עזרה. והשומרים נענו ברצון ופלוגת רוכבים ורגלים עברו לכפר תבור להגן על החיים והרכוש. ומכל מושבות הגליל התחתון נהרו פועלים ואכרים לכפר תבור [...] וחיימ'קה נתמנה מטעם מזכירות 'השומר' למפקד ראשי על המושבה... נער ומפקד?! -- אך כולם מכירים את עוז לבו של חיימ'קה, כולם יודעים את ישרו -- וברצון מקבלים עליהם את מרותו: [...] בבית-הספר קבע את ה'מפקדה' וההכנות נעשות במרץ רב. תרגילים ותמרונים, חפירות וסוללות, מרגלים וצופים -- הכנות לקרב מכריע. [...] ימים רבים נמשך המצור על כפר תבור. פעמים אחדות ניסו המוגרבים לחדור למושבה. אך נהדפו בגבורה." (עמ' 155-156).

ההגנה על כפר תבור (מסחה) החלה בקיץ 1908. כפר תבור היה שונה מסג'רה בכך שהאריסים (החרתים) הערבים גרו בחצרות האיכרים. הגנת המקום היתה קשה. חלק גדול מהמגינים היו חברי ארגון "בר-גיורא" ובאו מסג'רה.⁶² אחרים הגיעו מהמושבות באזור הגליל התחתון; גד אביגדורוב יצא בראש קבוצה ממלחמיה. כאשר ראה אותו שווייגר, מיד נתן לו פקודה: "צא לסדר את האנשים שנים שנים לכל בית של איכר ושנן לאכרים, כי יאכילום היטב, אל יקמצו!... אנשי המשמרות שוכבים בין הסלעים ומתחלפים באשמורות. בימים נערכים המפקדים ותמרונים

60 ספר תולדות ההגנה א', עמ' 209.

61 מניה שוחט-וילבושביץ, קובץ "השומר", עמ' 51. דוגמה אחת של סכנת ה"גוס", ראה ישראל שוחט, ספר השומר, עמ' 20. תקרית שקרתה לביל הסדר תרס"ט.

62 רשימת פועלים-שומרים - אצל זייד, לפנות בוקר. רשימות קצת שונות מביא אשור ארליך בקובץ יעקב שרת ונחמן תמיר, עורכים, אנשי העלייה השנייה: פרקי זכרונות כרך א', עמ' 101; וכן מרים ברץ, כרך ב', עמ' 62.

בנוכחותו של 'המושל'".⁶³ זייד, שלא היה טירון בעניינים הללו, מתאר את אחת ההתקפות. הוא אומר ששווייגר "קבע את תכסיסי השמירה. לפי פקודתו, נתחלקנו לפנות ערב לקבוצות אחדות, שהיו מזויינות יפה ברובים ואקדחים. עם רדת הלילה תפסנו עמדות - הגנה בכל מבואי-המושבה, בזחלנו לשם על הקרקע, לבל ירגישו בנו הערבים האורבים. ...הם הופתעו. לקבלת-פנים חמה כזאת לא חיכו כלל. ...זמן רב היו מספרים בין ערבי הסביבה על חכמת השומרים היהודים והתנגדותם הנמרצה באותה לילה..."⁶⁴

גם ישראל שוחט שיבח את הנהגתו של שווייגר. "ארבע המושבות בגליל התחתון [סג'רה, כפר תבור, מלחמיה, ימה (יבנאל)] הקימו ועד, שתהא ההגנה מסודרת, ובראש הוועד העמיד 'ביגי' [בר-גיורא] את ברלה שווייגר. ...[הוא] גילה כוח ארגוני יוצא מהכלל."⁶⁵ לאחר ימים לא מעטים של שמירה אינטנסיבית, חלפה הסכנה הודות להגנה המשותפת. עקב עוז רוחם של השומרים היהודים, נחתם חוזה לשמירה בין ועד המושבה ובין השומרים.⁶⁶ אם סג'רה מסמנת את כיבוש המצודה הראשונה לשמירה היהודית, מסחה היא מצודתו השנייה. השמירה התבססה על שלושה אלמנטים: הגנה הדדית, קופה משותפת, ומפקד כללי - במקרה של כפר תבור, דוב שווייגר.⁶⁷ הצלחה זו פילסה את הדרך להקמת ארגון "השומר".

"בימים ההם נוסדה מושבה חדשה בין סג'רה לטבריה: מצפה. וחיימ'קה נשלח למצפה לעבוד ולארגן את השמירה. ואתו שני חבריו, פועלים מסג'רה. ובדרךם מתערה הכפר לוביה, הידוע בשודדיו ורוצחיו הרבים. ובלב אנשי לוביה משטמה עזה ל'מוסקוב', לבחורים שבאו מרוסיה. כי קץ הביאו לשוד ולהפקרות. [...] עשרות התנפלו על שלשה והם בגבול הכפר, הרחק מסג'רה ומצפה... וחיימ'קה אינו מתבלבל. הוא מגן על חבריו ומאיץ בהם לברוח בכל כוחם. [...] אך מה החוורת חיימ'קה. הנפצעת?! -- חרדים חבריו לקראתו בהתקרבו אליהם. -- אל תבהלו,

63 קובץ "השומר", עמ' 89-90. "המושל" הוא כמובן שווייגר.

64 זייד, לפנות בוקר, עמ' 842-844.

65 ספר השומר, עמ' 19. ראה גם שוחט, קובץ "השומר", עמ' 433.

66 על הסיפור כולו ופרטי החוזה, ראה ספר תולדות ההגנה, א', עמ' 209-211. סיכום נוסף ובו כמה שינויי פרטים, ראה עבר הדני [אהרן פלדמן], ההתישבות בגליל התחתון (להלן: עבר הדני, ההתישבות), עמ' 209-211. ראה גם יצחק נדב, ספר השומר, עמ' 112-113.

67 עבר הדני, ההתישבות, עמ' 211.

חלוצים ! -- הוא צוחק בצחוקו הילדותי. -- ברובה ציד ירו בי כבצפור מעופפת... פושט חיימ'קה את חולצתו -- וחזהו נקוב ככברה. נקבים, נקבים... והוא מתרחץ [...] ויוצא לעבודה (עמ' 157). מצפה נוסדה בחורף תרס"ט. באותה תקופה חלה המהפכה של "התורכים הצעירים". מארגני המהפכה באו מהרובד העליון של החברה, אבל בין תומכיה נמצאים ההמונים, ששמחו להיפטר מרודנותו של עבד אל-חמיד השני. היו בארץ שחשבו שהשלטון יהיה מעתה בלתי ריכוזי ושהאוטונומיה הזאת תהיה לטובתם. לפי דוד בן-גוריון, "הפלחים הנבערים פרשו את היחוריה' באופן מיוחד: מכאן להבא לית דין ולית דין. [...] ומכיוון שהותרה הרצועה נתרבו באופן מבהיל מעשי החמס והשוד, הגניבות וההתנפלויות". פלחי הכפר לוביה "נתחצפו ביותר"⁶⁸.

שמאלי אומר ששווייגר יצא עם שני חברים לעבוד ולשמור במצפה. לפי המקורות שבידינו הוא יצא רק עם חבר אחד ושמו דוב בן-גליל (ברלה בילודבורסקי), שהיה בין הראשונים בקולקטיב של סגירה.⁶⁹ הם הותקפו בידי הערבים, שזרקו עליהם אבנים וירו בהם. שם נפוץ לסוג רובה ציד בתקופה ההיא הוא "גיפטים".

"הוא חש בלבו. ראשו עליו כגלגל. חבריו מושיבים אותו בעגלה בעל כרחו ומובילים אותו לטבריה. ו'הדסה' טרם היתה בארץ והרפואה בשפל המדרגה. ובטבריה רק בית חולים של המיסיון ורופא אנגלי. חיימ'קה טעון ניתוח, אך מי יעשהו! ורופא מומחה אין בארץ. וחיימ'קה הולך ודועך מיום ליום. כדורי הציז הזעירים מרעילים את דמו והוא גווע... לא בכח חבריו במותו, אם כי הכאב היה גדול... את צעיר חבריהם הובילו לקברות, אך את גדול גבוריו!" (עמ' 158). במצפה היתה אשה אחת בין הפועלים - מרים ברץ. כאשר הגיע שווייגר למושב פצוע מכדורי רובה ציד, מספרת ברץ: "הנחתי תחבושת מים קרים על מקומות הפצעים וביקשתיו שיסע בבוקר אל הרופא בטבריה. לא הסכים. לאחר כמה ימים הכניסוהו לבית החולים הסקוטי בטבריה, ואולם דמו הורעל -- ומת"⁷⁰. אשה נוספת זוכרת את שווייגר הפצוע - קיילה גלעדי,

68 קובץ "השומר", עמ' 271. וגם עמ' 7. ספר תולדות ההגנה, א', עמ' 212-213.

69 ספר תולדות ההגנה, עמ' 213. עבר הדני, ההתישבות, עמ' 217. קיילה גלעדי, קובץ "השומר", עמ' 101.

70 ספר העלייה השנייה, עמ' 525. לסיפור דומה אך עם סוף טוב, ראה יצחק רוזנבלט, ספר העלייה השנייה, עמ' 251.

שחלתה באותם הימים ושכבה בבית החולים בטבריה. ראתה אותו כאשר נכנס לבית החולים. "הוא צחק וענה -- אלו הן רק שריטות, אל תדאגי".⁷¹ גם רחל ינאית בן-צבי ובעלה מיהרו לבקר אצל שווייגר בבית החולים. לפי זכרונה, הגיעו בערב שבת. "שעה ארוכה עמדנו, יצחק ואני, ליד מטתו ובפגישה זו הראשונה, שהיתה האחרונה, נדמה היה לי, שפך מבטו את שארית תמצית חייו, את מלוא תשוקתו ורצונו לחיים". באותו לילה נפטר.⁷²

התאריך המדויק של הפטירה אינו נהיר. שווייגר נפצע קצת לפני חג הפסח תרס"ט. הוא נשאר כנראה במושבה כמה ימים, עד שהעבירו אותו לטבריה. ההמתנה הזאת לא היטיבה עמו. הוא וחבריו טיפלו במצב טיפול רשלני.

משפחת בן-צבי הגיעה לסגירה ערב פסח. המטרה היתה לפתוח שם את המועצה הכללית של "פועלי-ציון" בימי חול המועד. הדיון במועצה קוצר. בדרך לכפר תבור, לשם הקמת ארגון "השומר", הם ביקרו אצל שווייגר בבית החולים. "השומר" קם ב-12 באפריל 1909 (כ"א בניסן תרס"ט). לפי ספר השומר, מת שווייגר באותו יום.⁷³ לפי מקור אחר, הוא נפטר אחד-עשר יום לאחר פציעתו, והוא 15 באפריל 1909. תאריך זה מבוסס בחלקו על דברי בן-גוריון. אמנם, בן-גוריון לא נקט תאריך מדויק. במכתבו לאביו (מל"ג בעומר תרס"ט), הוא הזכיר את המאורעות בסגירה שבהם נרצחו ישראל קורנגולד ושמעון מלמד, ולא קישר את מותו של שווייגר לאותו יום טראגי (כ"א בניסן תרס"ט).⁷⁴ כדי ליישב בין הגרסאות השונות של משפחת בן-צבי ובן-גוריון, נוכל אולי לשער ששווייגר נפטר בלילה של 15 באפריל. אותו לילה נקרא ליל שישי, הלילה שלפני שבת. אולי מכאן נבע השיבוש בזכרונה של רחל ינאית בן-צבי. התאריך העברי הוא כ"ה בניסן.

71 קובץ "השומר", עמ' 101.

72 רחל ינאית בן-צבי, קובץ "השומר", עמ' 321-322. יצחק בן-צבי, שם, עמ' 44.

73 עמ' 476. הבעיה היא שאותו יום, שהוא שביעי של פסח, הוא 13 באפריל, לפי הרישום כאן, ולא 12.

74 ספר תולדות ההגנה, א', עמ' 708, הערה לעמוד 213, שורה 8. דוד בן-גוריון כתב לאביו ששווייגר מת "ימים אחדים אחרי הפסח". המכתב מיום כ"א בסיון תרס"ט. אגרות דוד בן-גוריון [כינס וליווה בהערות יהודה ארז], תל-אביב 1971, כרך א' [1904-1919], עמ' 131. ראה גם המכתב הקודם (מספר 53) בעמ' 128-130. סעדיה פז כתב שהוא מת אחרי כמה חודשים. זכרונות סעדיה פז, חיפה תשכ"ג, עמ' 49-50.

גם לפי מודעת אבל שהופיעה מטעם "פועלי ציון", מת שווייגר כמה ימים אחרי החג.⁷⁵ הוא מת בגיל עשרים ואחת.

מי היה הרופא שטיפל בו? החל מהמחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, הגיעו לטבריה רופאים ומיסיונרים. מטעם המיסיון הסקוטי - ולא האנגלי, כפי שכותב שמאלי - הגיע דוקטור דוד טורנס (Torrance) לטבריה בשנות השמונים של המאה הקודמת. הוא נשאר בעיר כמעט כל אותן שנים ברציפות, עד מותו ב-1923, ושם נקבר. היו יהודים, במיוחד בשנים הראשונות, שלא רצו לפנות אליו בגלל פחד המיסיון. אבל במותו, הספידו הרב הראשי של העיר, רבינו אבולעפיה: "בשלושה דברים נתברכה טבריה: בים הכנרת, בחמי טבריה ובד"ר טורנס".⁷⁶ לא ידוע אם ד"ר טורנס היה בבית החולים באותה תקופה ששכב שם שווייגר.

היכן המצבה של דוב שווייגר? רק כמה שנים אחרי פטירתו, הגיעו שוב רחל ויצחק בן-צבי לטבריה. הם פנו לשר לבית הקברות, חיפשו ארוכות, ולא מצאו את המצבה. השמש וגם הקברן של בית העלמין לא הועילו. "כאילו לעולם לא נכרה כאן הקבר לקרבן הצעיר, לשומר הרענן, לברלה שווייגר. [...] כאילו נשחק ונמחק השם כעל מצבות הקדם וכאילו אבדה האבן ולא היתה לעולם".⁷⁷ גם זייד, חברו של שווייגר, כתב: "עד היום אין מצבה על קברו".⁷⁸

75 המודעה נמצאת בקובץ "השומר", אחרי עמ' 274; ובספר תולדות ההגנה, כרך א', ספר ב', עמ' 818. ראה גם שם, א', א', עמ' 213. המודעה מזכירה עוד שני קרבנות שנפלו באותה עת: ישראל קורנגולד ושמעון מלמד. הידיעה על מותם של שלושת היהודים האלה הגיעה גם למזרח אירופה. ראה לדוגמה העיתון העברי השבועי המצפה (קראקא), שנה שישיית, מספר 20, כ"ג באייר תרס"ט (5.14.1909), עמ' 5. ש"י עגנון מספר (תמוז שלשום, ירושלים תש"יט, עמ' 115) שאמו של שווייגר באה ארצה להשתטח על קברו. תודתי לפרופ' אברהם הולץ, שהביא אזכור זה לתשומת לבי. ראה מאמרו "הבארים בדרך: לחקר יחבריו של יצחק קומר", יהודית בראל, תמר הס-סגמן, יגאל שוורץ, עורכים, ספרות וחברה בתרבות העברית במאה העשרים (ספר לכבוד גרשון שקד) [בדפוס].

76 נסים לוי, פרקים בתולדות הרפואה בארץ ישראל, 1799-1948, חיפה 1998, עמ' 327-326. תמונות של טורנס והמוסד נמצאים בספר טבריה, ירושלים, תש"יג, עמ' 336-335. ראה גם מטוב טבריה, גיליון 2 (אב תשמ"ג), עמ' 24, 26, 88.

77 רחל ינאית בן-צבי, קובץ "השומר", עמ' 323-322.

78 זייד, לפנות בוקר, עמ' 66.

בימי מלחמת העולם השנייה, בעיר טבריה, היה טקס גילוי המצבה של דוב שווייגר ז"ל. לאחר שלושים וחמש שנה זכה שווייגר לכבוד האחרון.⁷⁹

ברור לכל שחיימיקה השומר הוא הוא דוב, ברלה שווייגר. אם כן, מדוע השתמש שמאלי בשם בדוי? ייתכן ששמאלי חשב שאם פה ושם יש סיפורים שאינם נכונים במאה אחוז, או כאשר הוא מביא שיחות בין גיבורי הסיפור שהוא עצמו המציא, איך זה מתאים לביוגרפיה. קשה לקבל דעה כזאת. אצל שמאלי, זה חלק מסגנונו. ספרו על אלכסנדר זייד, שומר בישראל, מלא סיפורים ושיחות. הגישה היא זו של כתיבת היסטוריה נרטיבית; יש קשר בין ההיסטוריה לבין הסיפורת.

היו שומרים מהעלייה השנייה שזכו לחיים ארוכים וכתבו את זכרונותיהם על אותן שנות בראשית בארץ ישראל, או שאחרים כתבו על חייהם המלאים. ביניהם היה יעקב ברזאני, אבו-עזאל, מעמק חפר; אברהם שפירא מפתח-תקוה; ראובן פייקוביץ ממסחה. אבל מה על אלה שמתו באביב ימיהם? מה הם השיגו בחייהם הקצרים? מי יזכור אותם? מי יכתוב עליהם? כאן, נדמה, יכול שמאלי לענות בגאווה: על-ידי כתיבת סיפור זה על חיימיקה השומר הוא העניק לו חיים; הוא הקים יד לזכרו של דוב שווייגר בנפשו של הקורא.

79 גילוי המצבה לזכר שווייגר ומיכאל זידלין (מיכאלי), היה ב-8 בפברואר 1944. נציג הארגון "ציון", העוסק בגילוי קברי "חייילים נעלמים", דיבר יחד עם יוסף ברץ ומי בדר, שומרים ותיקים. ראה העיתון *המועל הצעיר*, ל"ז, 20 (תל-אביב, כ"ג בשבט תש"ד), עמ' 10. ראה גם העיתון *המשמר*, שנה ב', מס' 155 (10 בפברואר 1944, ט"ז בשבט תש"ד) עמ' 4. על מיכאלי, ראה ספר *העלייה השנייה*, עמ' 718.

ביבליוגרפיה

- בן-ארצי, י' (1998), "התפתחות מושבות העלייה הראשונה והקמת מושבות חדשות בתקופת העלייה השנייה", העלייה השנייה: מחקרים (עורך ישראל ברטל), עמ' 135-169, ירושלים.
- בן-גוריון, ד' (1971), אגרות דוד בן-גוריון (כינוס יהודה ארז), כרך א', תל-אביב.
- גולדשטיין, י' (1998), "ההתגוננות, השמירה וארגוני 'בר-גיורא' ו'השומר' בעלייה השנייה", העלייה השנייה: מחקרים (עורך ישראל ברטל), עמ' 435-481, ירושלים.
- דינור, ב"צ (1973) (עורך ראשי), ספר תולדות ההגנה, כרך א', תל-אביב.
- דרורי, י' (1977), "השתקפותם של העלייה השנייה והמאבק לעבודה עברית בעיתונות הארצישראלית הכללית", קתדרה, 2, חשוון, עמ' 69-80.
- זייד, א' (1975), לפנות בוקר: פרקי יומן, תל-אביב.
- חבס, ב' (1957) (עורכת), ספר העליה השנייה, תל-אביב.
- יערי, א' (1974) (עורך), זכרונות ארץ ישראל, רמת-גן.
- מינץ, מ' (1989) (עורך), אגרות בר ברוכב, 1897-1917, תל-אביב.
- (תשי"ז), ספר השומר: דברי חברים, תל-אביב.
- (1937), קובץ "השומר", תעודות, זכרונות ודברי הערכה כתובים בידי ותיקי "השומר", תל-אביב.
- קניאל, י' (1998) (עורך), העלייה השנייה: מקורות, ירושלים.
- רבינוביץ, א"ז (1912) (עורך), יזכור: מצבת זכרון לחללי הפועלים העברים בארץ ישראל, יפו.

רגב, מי (1981), סיפורי אליעזר שמאלי: מדריך למורה, ירושלים.

שמאלי, אי (1939), אור בגליל, תל-אביב.

שמאלי, אי (1953), אנשי בראשית, מהדורה שנייה, תל-אביב.

שמאלי, אי (1980), זהב בירושלים, תל-אביב.

שמאלי, אי (1970), שומר בישראל, אגדת אלכסנדר זייד, רמת-גן.

Herlihy, P. (1986), *Odessa: A History, 1794-1914*, Cambridge Mass.

Shaw, P.W. (1988), *The Odessa Jewish Community, 1855-1900: An Institutional History* (PhD Thesis, Hebrew University), Jerusalem.